

SMRT KOD LEVICE I DESNICE: PRILOG KRITICI ANTITOTALITARNE TANATOLOGIJE*

Apstrakt: Rad je deo kritike vladajućeg diskursa o smrti i o umiranju. Razmotreni su dublji segmenti kod poimanja smrti u ideologiji levice i desnice. Kao neosnovano je uočeno i problematizovano antitotalitarno izjednačavanje viđenja smrti kod komunista i fašista. Mistifikovanja i pravdanja žrtve koja je pala u slavu božje volje, rasne krvi ili klase nisu istovetna. Različiti je stupanj iracionalizacije i drugačiji je sadržaj nade u spasenje. Različita politička upotreba smrti prikazana je na primerima ideologije i prakse fašizma i socijalizma. Za razliku od konzervativnog i melanholičnog gledanja da je smrt pravedna i nepotkupljiva otuda što nas sve pogađa, leвица ističe da su smrt i umiranje nerazdvojivo povezani sa uslovima življenja. Vlast, a ne bog, ideološki uobličava strah od smrti, tumači ga i koristi. Kritička teorija vidi suočavanje sa smrću kao deo emancipatorske prakse i kritike kapitalizma. Izneti kritika antitotalitarne neoliberalne tanatologije deo je istog nastojanja.

Ključne reči: smrt, fašizam, leвица, desnica, spasenje, onostrano.

Osamdesetih godina 20. veka počinje obnova teorija o totalitarizmu koje su bile zamrle krajem pedesetih godina prošlog stoleća. Nakon 1989. te teorije su u jezgru hegemonog neoliberalizma i služe kriminalizaciji svake alternative kapitalizmu. Ovde se treba osvrnuti samo na jedan novi aspekt tih teorija koji se tiče izjednačavanja viđenja smrti kod komunista i nacista.

1.

Razmatrajući odnos levice prema smrti, bečki kulturolog Wolfgang Miler-Funk pošao je od prilično raširene premise da je marksizam eshatologija koja reprodukuje mitske i religijske struktu-

* Članak je nastao u okviru rada na projektu „Društveni akteri i društvene promene u Srbiji 1990–2010“, br. 149005, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

re i kategorije. Kao politička religija, i smrti pruža herojski smisao, pa je u tom smislu jednako umiranje za besklasno društvo i za Treći rajh. Još više od toga nacizam je preuzeo skrivenu i izobličenu energiju socijalizma i nacionalizma (Müller-Funk: 2004, internet). Zato je ovaj pisac kod Trockog i kod Gevare uočio herojsku čežnju za smrću i spremnost za nasilje, u njihovoj borbi video je sredstvo i samosvrhu, i zaključio da je sve to srodno nacističkom preziranju smrti (Müller-Funk: 2004, internet). Iako je Miler-Funk dobro uočio da herojska smrt ima dva aspekta (spremnost za ubijanje i spremnost na umiranje), nije ga zanimala različita veza tih aspekata kod leveice i desnice, niti je tragao za različitim dubljim segmentima u poimanju smrti leveice i desnice. U ovom prilogu biće reči upravo o tome.

I ovlašni pregled istorijskih udžbenika može pokazati da se ideološki osmišljeni život daje za veru, naciju, rasu ili za klasu, ali da se u ime ostvarenja istih vrednosti i uzima život drugih. Pa ipak, premda se ubijanja često izjednačavaju, mistika i pravdanje žrtve koja je pala u slavu božje volje, rasne krvi ili oslobođenja klase nije istovetna. Različit je stupanj iracionalizacije, a drugačiji je i sadržaj nade u spasenje. Nije samo mistika drugačija nego su drugačija i navešćenja i zaklinjanja u funeralnim ritualima nad raznim mrtvim herojima. Osmišljavanje i korišćenje smrti zavisi od tumačenja prirode društvene integracije. Kao što država može biti emanacija božje milosti, krvnih ili kulturnih srodnosti građana ili aparat vladajuće klase, tako se i smrt za iste ideje različito tumači, emocionalizuje i koristi.

Gledano vrlo uopšteno, leвица jeste heroizovala smrt revolucionara u borbi za jednakost protiv klasnog neprijatelja skoro u meri u kojoj je i desnica harizmatizovala ratnika palog u borbi protiv nacionalnog i rasnog Drugog. Međutim, asketski heroizam revolucije nije nužno tražio žrtvu i smrt, jer je smrt u klasnoj borbi bila tek sredstvo za uspostavljanje društva u kom će i odnos prema smrti biti znatno drugačiji, lišen iracionalne onostrane naknade. Naravno da se odmah postavlja i pitanje da li su klasne revolucije mogle proći bez raskoraka sredstava i cilja. Teško, jer što je klasno oslobođenje više shvatano teleološki, to je napetost između ciljeva i sredstava bivala upadljivija. Ali cena je svakako mogla biti manja.

Da li to onda znači da su u pravu antitotalitarni tanatolozi kada tvrde da je u Marksovom (Marx) gledištu da je sila babica svakog društva koje u sebi nosi novo, nužno prisutna apoteoza smrti?

Krije li se u asketskom heroizmu klasnih revolucionara neprijateljstvo prema životu? Drugim rečima, da li u tanatosociološkom smislu klasna revolucija pravda smrt na isti način na koji su esesovci uzvišeno prezirali vlastitu smrt? Koliko su bili u pravu F. Fire (Furet) kada je pisao „da i kod Musolinija i Lenjina postoji isto odbacivanje pacifizma“ (Fire 1996: 211) i da su „kao čeda rata boljševizam i fašizam dobili od njega ono elementarno što sadrže“ (Fire 1996: 206), i njegov učenik S. Kurtoa kada je još izričitiije ustvrdio: „U komunizmu postoji socijalno-politička eugenika, socijaldarvinizam“ (Courtois 1999: 820)? Koliko su korisne medijske kovanice „crveni fašizam“ i „crveni holokaust“, koje počivaju na sličnom antitotalitarnom rezonu (Kuljić 2002: 320)? Da li pomenuta izjednačavanja proširuju vidike u nauci ili dižu novu maglu?

Odgovor svakako nije jednoznačan. Najpre treba reći da u fašizmu i u socijalizmu kolektiv jeste nadmoćan nad pojedincem. Krv prolivena za ideju u jednopartijskom režimu lakše se harizmatizuje nego u višepartijskom. Drugačije sećanje na pale borce izvan službenog jeste tabuizirano ne zbog naročitog umiranja, nego zbog monopola dirigenata funeralnog rituala. Smrt je ovde važna ne samo za integraciju države nego i za čvrstinu parije i za legitimnost monopolske ideologije. Kod oba sistema prioritet partijskog nad državnim pravom nametao je drugačiji dignitet samoj smrti nego u pluralističkim režimima.

Da li se gornje tvrdnje relativizuju ako se kaže da su poželjne vizije društva i uloge smrti u njenom ostvarenju potpuno oprečne kod fašista i komunista? Da li su pomenuta poistovećivanja manje ubedljiva ako se doda da je kod levice i kod pacifista rat bio simbol besmisla, osvajanja i porobljavanja, dok je u fašizmu rat bio uzvišena vrednost, a front važio za nezamenljivo sredstvo za osiguranje monolitnosti nacije? Nije dovoljno zastati kod ovih odgovora. Treba sistematičnije raščlaniti dokaze za to da su u poimanju smrti kod fašista i komunista razlike dublje nego sličnosti. Nije, naime, dovoljno reći da je fašistički borac dao život za prostornu i rasnu, a antifašistički za klasnu revoluciju. Treba dodati da je cilj fašizma bila zajednica istokrvnih sunarodnika, a kod raznih struja levice to je društvo podjednako imućnih drugova. Kod prvih vrline leže u kvalitetu nacionalne krvi, a kod drugih u klasnoj svesti. Upravo se otuda u fašizmu neprijatelj ne može ubediti nego samo likvidirati. U

fašističkim konclogorima bila je zabranjena politička propaganda zato što fašisti nisu bili zainteresovani za samokritiku logoraša. Uprkos brutalnosti komunističkih zatvora, ovde je politička krivica ipak shvatana drugačije. Samokritika je bila važan dokaz moralne nadmoći partije. Spasavala je okrivljene od smrti, izuzev u brutalnim staljinističkim čistkama. Najposle, u trenucima suočavanja sa smrću fašisti su umirali sa uzvikom *Gott mit uns*, dok komunisti nisu prizivali onostrano. Naravno da je i klasna borba bila vrlo brutalna, ali je odnos prema smrti u dubljim slojevima fašističke i komunističke ideologije potpuno oprečan. Ali koliko je to uopšte važno s obzirom na masovna ubijanja na obema stranama? Jeste važno, jer ako se konkretni uzroci terora ne uoče, izostaje objašnjenje, pa ostaje samo nediferencirana moralizovana istorija užasa.

Da bi se ublažio saznanje sterilni antitotalitarni moralizam, treba reći da kod levice nema nedostojnog života koji treba uništiti zbog drugačijeg porekla ili zbog nižeg kvaliteta krvi. Na drugoj strani je ova ista rasna predrasuda i politička mantra bila različito kostimirana i skoro podjednako normalizovana u kolonijalnim španskim, britanskim, američkim i fašističkim genocidima. Zbog nje su ubijani crvenokošci u Severnoj Americi, Maje u Peruu, Buri u Africi i Jevreji u Evropi. Levica je držala da se klasni neprijatelj bezuslovno ne uništava zato što se može prevaspitati. Poslednji kineski car Pu Ji (Puyi) iz dinastije Čun umro je 1967. u Kini u 61. godini kao državni baštovan. Ruska carska porodica jeste sva pobijena 1918, ali su ruski sudovi januara 2011. godine zaključili istragu i utvrdili da je egzekucija porodice predstavljala ubistvo s predumišljajem, a ne politički potez (Laarz 2011). Nisu pronađeni dokazi da su Lenjin i J. Sverdlov naredili pogubljenje carske porodice. To što je kod levičarskog terora bilo i brojnih primera suprotnih, apriornih egzekucija bez pokušaja prevaspitavanja, ne umanjuje važnost razlikovanja ove prakse od desničarskog nasilja. Zato nije na odmet podsetiti da je uprkos klasnom teroru tokom i nakon revolucije, klasni neprijatelj u komunističkoj ideologiji ipak drugačije tretiran od rasnog neprijatelja u fašizmu. Zato što se nečista krv nije mogla popravljati niti menjati, krvno drugačiji se ubijao. Kod klasno drugačijeg pak nije krv bila odgovorna nego krivo vaspitanje. I u apoteozi žrtve levice polazi od drugačijih načela od desnice. Revolucija ne pruža mrtvom revolucionaru onostranu licencu, tj. ne čini ga herojem, zato što komunisti smrt posma-

traju kao uzvišeno stanje, nego upravo obrnuto, heroizuje ga zato što je ovaj rizikovao vlastiti život kao autentično stanje. Razlika između ovozemaljskog autentičnog i onostranog autentičnog važna je zbog diferenciranja uopštenih zbirnih ideoloških mantri o nesebičnosti palih heroja. Sociološki gledano, nisu svi heroji isti. Ranjeni i za besprimernu hrabrost odlikovani esesovac pod Staljingradom 1942. nije heroj, ali to jeste svaki prestrašeni crvenoarmejac koji se zadesio u Berlinu 1945. Hrabrost je samo ona neustrašivost koju grupa priznaje. Naravno da kao i svaka druga oslobodilačka ideologija, i levičarska slavi uzimanje tuđih života u ratu. To je banalna patriotizacija ubijanja od Temistokla do Staljina i Čerčila (Θεμιστοκλής, Сталин, Churchill) i na tom planu ne treba tragati za nekim suštinskim razlikama u ratnoj propagandi koja slavi smrt javnog neprijatelja.

Drugačije stoje stvari u miru. U nacizmu je bilo samorazumljivo ne samo uzimanje života protivnika u ratu nego i usmrćivanje rasno drugačijih u miru. Iz gulaga su se zatvorenici vraćali kućama, a konclogor je napuštan samo kroz dimnjak. Ali ni to nije bio izum nacizma. Sličan rasizam sreće se znatno ranije u imperijalizmu evropskih kolonijalnih sila: kod španskih konkvistadora koji su uništavali inoverne domoroce u prvim kolonijalnim osvajanjima i kod američkih belih doseljenika koji su to isto činili s crvenokošcima. Ni Britanci se nisu drugačije ponašali u Indiji i u Africi. Ubijanje rasno Drugog *homo sapiensa* samo zato što je imao više melanina bilo je svuda normalizovano. Dakle, nisu se domoroci dali civilizovati, niti uljuditi, zato što su pružali otpor, odnosno zbog onoga što su činili, nego zbog tobože drugačije niže strukture vlatitog bića, tj. zbog onoga što su bili, nezavisno od činjenja.

2.

Ako ipak i dalje pomenute razlike između klasnog i rasnog terora nekome izgledaju formalne i nevažne, možda stvari mogu biti jasnije kada se u analizu uključi „ptičja perspektiva“, tj. ako se političko masovno ubijanje posmatra iz šire istorijske celine, a ne samo sa stanovišta „kratkog 20. veka“. Najpre treba reći da levičarsko klasno nasilje znatno kasnije stupa na istorijsku scenu od rasizma desnice. Ono nastupa tek u 20. veku, dok se kolonijalni hrišćanski rasizam nošen ranim kapitalizmom sreće još u 16. veku. Rasnim i

klasnim žarom nadahnuto izbavljenje nije iste prirode, jednako kao što je drugačije i njihovo osmišljavanje smrti. Iz uverenja da se klasno Drugi mogao izmeniti, a rasno Drugi nije, ističu razlike ne samo u poimanju života nego i u viđenju uloge nasilja i smrti kod socijalizma, s jedne, i kod imperijalizma i fašizma, s druge strane. Dosludno tome, različita je i ideološka upotreba smrti. Imperijalizam i fašizam pravdali su ubijanje uklanjanjem krvno, rasno i civilizacijski inferiornih Drugih. U pozadini genocida stoji svojevrsna harizmatizacija nadmoćne krvi i superiorne civilizacije dželata. Teror levice pak nije se pravdao urođenom nadmoći klase nad neautentičnom krvlju, nego pogrešnom aktivnošću poraženih. I komunisti i nacisti jesu, doduše, prezirali građanina, jer je, po njihovom mišljenju, samo građanin živio u strahu da može nešto izgubiti. Pa ipak, ni taj prezir nije bio istovetan. Prezir levice prema buržuju bio je socijalne, a ne biološke prirode. Mržnja prema buržuju vodila je njegovom razvlašćivanju, dok je u fašizmu krupni kapital ostao netaknut. Može biti da savremeni neoliberalizam u ovom neugrožavanju poseda vidi vrlinu fašizma. Kako bilo, sociološki je važnije uočiti da je odnos prema sticanju, kapitalizmu i ratu kod boljševika bio drugačiji nego kod nacista, pa je i asketski moralni kapital žrtve drugačiji u marksizmu nego u rasizmu. Naravno da je likvidiranim neprijateljima bilo svejedno da li su streljani zbog klasnih ili rasnih razloga, ali to je etički argument, a ne sociološki. Američke masovne likvidacije „žutaća“ u Vijetnamu, nacističko iskorenjivanje Jevreja i Cigana i Staljinova likvidacija trockista i agenata imperijalizma jesu s moralnog stanovišta podjednako nepravedna uzimanja života. Međutim, sociologija ne zastaje kod moralne osude, nego traga za vrednostima grupe u ime kojih se osmišljava smrt Drugog. Skoro u istoj deceniji 20. veka na Balkanu je iz logora na Golom otoku „staljinistička banda“ izlazila živa, premda brutalno prevaspitavana, dok su u Geteovoj (Goethe) Nemačkoj iz konclogora *Blutfremde und Artfremde* izlazili samo kroz dimnjak. Istini za volju, nije ni samokritika mnoge spasla od smrti, ali je ovo načelo dopuštalo popravku i preživljavanje u gulagu, pre i posle Staljina. Istu mogućnost Treblinka je u startu isključivala, pre i posle Hitlera (Hitler).

Nacizam je u logorima industrijalizovao masovnu smrt da bi uštedeo municiju i da bi što više smanjio duševno opterećenje ubica. Na frontu, međutim, fašistički borci nisu čuvani od trauma ubijanja,

nego su na to podsticani rasističkom propagandom o neophodnosti uništenja nižih rasa. Osim rasizma, u jezgru nacističkog borbenog morala stajalo je i uzvišeno smrtno vanredno stanje, naročita vrsta ratničke ekstaze. Nemačke crkve nisu ovde bile ustanove milosti koje su podsticale genocid kao u ranijim kolonijalnim osvajanjima. Nisu mu se, doduše, ni mnogo protivile. U 20. veku oživljen je paganski germanski mit koji je najfanatičnijim nacistima obećavao naročito spasenje. Valhala je bila vrlo važna onostrana nagrada za herojstvo, naročito SS ratnicima. O čemu je reč? O ekskluzivnom prostoru onostranog koji je bio rezervisan samo za pale hrabre nemačke vojnike, a ne i za one koji su umrli u zarobljeništvu. Vrh SS-a garantovao je odlazak u Valhalu samo onim borcima koji su junački pali na frontu. Valhala (sala palih) predstavljana je kao prostorija sa 540 vrata u Odinovom mitološkom gradu Gladshajmu. Nije to bio običan, nego naročito zasluženi ekskluzivni prostor spasenja u nordijskoj mitologiji. Nakon bitke, Valkire (vile), koje je vrhovni bog Odin poslao, silazile bi na bojište i sa sobom u Valhalu vodile samo hrabre poginule ratnike. Ekstatična vera u to mistično germansko pagansko onostrano stanje objašnjava prezir prema smrti u ratnom moralu esesovaca. To donekle objašnjava i činjenicu da su SS trupe imale veće gubitke nego drugi delovi nemačke vojske (*German Reich Historie* III, Internet). Naročito su esesovci koji su vozili tenkove „tigar“ videli sebe kao besmrtni, skoro u meri u kojoj su slično obrićanje spasenja nosili u smrt japanski piloti kamikaze. I sve to zahvaljujući veri u Valhalu. Drugi, koji su se nejunački poneli, odlazili bi u germansko podzemlje Hel. O onostranoj naknadi odlučivao je Odin, a ne strašni sud. Himler (Himmler) je mobilisao upravo to mitološko poimanje nebeske nagrade za ratnike i ulaznicom u Valhalu podgrevaio moral na frontu. Nije to bila naknada običnog boga naveščena opelom, nego je vera u Valhalu trebalo da SS borcu olakša umiranje na frontu i ojača borbeni moral. I to naročito u onim prilikama kada je Hitler zabranjivao povlaćenje, a esesovci slepo sledili te naredbe. „Samo najbolji umiru mladi“ bio je motiv nacističke koračnice *Horst Wessel Lied*. Nju je pratilo naročito sapostojanje bezdušnog „mašinskog“ usmrćivanja drugih i osobene ekstaze pri suočavanju s vlastitom smrću.

Premda su i nacisti ginuli sa uzvikom *Gott mit uns*, ova hrišćanska fraza je u nacističkom maćizmu spajana s dubljom ranoger-

manskom prehrišćanskom ekstatičnom apoteozom smrti. Vlastita uzvišena smrt nalazila je opravdanje u uzimanju života Drugog koji je bio u krvnom pogledu niži. Naravno da nije samo Valhala pravdala masovno ubijanje ove vrste. Uzimanje nedostojnog života nižim rasama bio je kategorički imperativ podjednako raširen kod konkvistadora, kolonijalnih imperijalista i nacista. Na delu je, zapravo, intrinzična veza između raznih genocida pravedanih moralizovanom nadmoćnom verom, civilizacijom i rasom. Rasna hijerarhija između bogatih belih i siromašnih tamnih naroda dugo konstruisana samo na temelju drugačije količine melanina u koži još je u jezgri svet-skog poretka. Neretko se ta veza zamagljava kulturtregerskim isticanjem razlike između zapadne ili liberalne pravne države, s jedne, i totalitarizma ili azijskog orijentalizma, s druge strane. Naravno da ova floskula nije izvorna ni realna, nego tek domišljena polarizacija. Na delu je, u stvari, razlikovanje višeg i nižeg života, a ne razvijene i manje razvijene političke kulture. Ovo je važno istaći zato što ove logike uzimanja života Drugom, koji je po sebi biološki drugačiji, a bez obzira na to šta je počinio, nema u izvornoj ideologiji levice zato što ona baštini prosvetiteljsko načelo da su svi ljudi po prirodi jednaki. To vrlo dobro uočavaju savremeni rasisti koji još uvek ponavljaju *Mixing is communism*.

Dakle, vlastiti teror levice nije pravdala mržnjom prema krvno nižima, nego usmeravanjem gnevom prema imovinski nadmoćnim. Ne može se klasnom mržnjom objasniti Aušvic, ali može brutalni udar na kulake u SSSR-u. Rešiti jevrejsko pitanje značilo je iskoreniti Jevreje, ukloniti kulake značilo je ekspropisati ih. Pomenuta teorijska razlika postoji – to je linija između života i smrti (Dietzsch 1998; Kuljić 2002: 357). Duboka razlika u ideologizaciji terora iskazivala se i u različitim praksama masovnog ubijanja kod levice, britanskih i američkih liberala u kolonijalnim osvajanjima i kod nacizma. Premda je tehnika ubijanja (u ratu, logorima ili u pogromima) katkad bila vrlo podudarna, uvek treba razlikovati sekundarne funkcionalne sličnosti terorističke prakse od primarnih razlika u čvornim idejnim pobudama. Samo se dvostepenim poređenjem može diferencirati politizacija ubijanja. Čak ni upadljive funkcionalne podudarnosti kod verskog, rasnog i klasnog hilijazma ne bi trebalo da neutrališu oprečne temeljne idejne i grupne motive.

Kada se ovako postavi problem, onda ne čudi što je napetost između ciljeva i sredstava kod komunista bila upadljivija nego kod nacista ili kod etnokratskih liberala. Kod fašizma su se doktrina i realnost potpuno slagali, kod komunista ne. Otuda i kritika komunističkog terora izgleda samorazumljivija nego što je moralisanje fašistima. Što je veća napetost između namera i prakse, to je i nasilje upadljivije. Naravno da se teroristička praksa komunista u raznim čistkama daleko više razlikovala od proklamovanih namera marksizma nego što je Aušvic odudarao od Himlerove propagande. Komuniste ste mogli hvatati za reč, naciste ne. Na neki način ovi posljednji bili su dosledniji u odnosu prema smrti od komunista. Zato i nije prihvatljiva Miler-Funkova teza o „Gevarinoj herojskoj čežnji za smrću i spremnosti na nasilje“. Treba jasno reći da nisu svi borbeni morali isti. Ako se autentičnim subjektom postajalo u borbi, tj. u spremnosti da se život rizikuje, onda ova heroizacija važi skoro podjednako za sve ideologije, levičarske, liberalne, konzervativne i fašističke. Junačko delo svuda je bilo junačko. Ali razlike postaju vidljivije tek kada se diferenciraju ciljevi borbe, razdvoji izvorno od odbrambenog nasilja i uvek ima na umu sadržaj „nadnice za smrt“ koju obećava ideologija. Diferenciranje samo naizgled slične ideološke ekstatičnosti svakako nije lako jer svaka ideologija zamagljava ono što je posebno frazama o opštem dobru. Ali je moguće. Uvek treba imati na umu da je borba za neke sredstvo, a za neke samosvrha, negde palog čeka raj, negde Valhala, a negde samo slavno ime.

Dakle, heroizacija smrti nema uvek istu funkciju niti istovetnu apologetsku strukturu. Najlakše je kod nje uočiti različitu hijerarhizaciju ovostranog i onostranog. Međutim, ne treba samo u svetlu ove osnovne razlike procenjivati funkciju rizikovanja života kod raznih ideologizovanih ratnika. Problem je složeniji. Najpre treba reći da spremnost za ubijanje drugih i spremnost na vlastitu smrt nisu nastojanja iste vrste. Zašto? Zato što se upotreba konkretne junačke smrti ne može razdvajati od ključnih vrednosti ideologije koja je pravda. Poziv na „poslednji i odlučni teški boj“ u *Internacionali*, koja je dugo bila himna anarhista komunista i socijaldemokrata širom sveta, nije bio rasističke nego socijalne prirode. O istovetnoj estetizaciji borbe i smrti kod levice i desnice govore samo cinični

postmodernisti. „Smrt neprijateljima revolucije“ nije isto što i „smrt Jevrejima“ ili „smrt antihristima“ ili „smrt protivnicima islama“. Jevreji nisu mogli izbeći iskorenjivanje neopiranjem, kontrarevolucionari jesu. Savremene islamske samoubice sjedinjuju nasilje protiv drugih i nasilje prema sebi u jednom činu. Reč je o izopačenoj slobodno izabranoj smrti. Kamikaze, esesovci i islamski teroristi jesu fanatici kojima je obećana ne obična nego naročita onostrana nagrada. Da li su islamske teroristkinje istinska avangarda emancipovanih muslimanskih žena onda kada zbacuju veo i prihvataju bombe? Ne, one su samo slepe sledbenice ideologa naročito domišljene vrste smrti koja je shvaćena aktivistički kao sredstvo za ostvarenje autentično onostranog u dženetu. Mladi terorista Mevlid Jašarević rekao je u policiji da je napao američku ambasadu u Sarajevu s namerom da pogine „šehidskom smrću na Alahovom putu u borbi protiv neprijatelja, i da tako ode u dženet“ („Hteo sam u Dženet“, *Pravda*, 10. 11. 2011). Kičerajska legenda o žrtvi leži u jezgru svake spremnosti za smrt koja čeka naknadu ne u opštem dobru nego u vlastitoj ulaznici u ekskluzivni prostor onostranog. Sličan odnos prema smrti negovali su japanski samuraji. Za njih su slava, čast, smrt, dužnost i borba neraskidivo vezani. Izreka „pčele umiru nakon što ujeduju“ iskazivala je prezir prema smrti japanskih pilota kamikaza iz 1945. koji su sebe videli kao novi božanski vetar. Samo smrt u službi cara može doneti status kamija, heroja u šinto religiji koji je oličenje duhova prirodnih sila. Reč je, dakle, o raznim oblicima religijskog i konzervativnog hilijastičkog potvrđivanja smisla smrti i umiranja u ekstatičnom očekivanju onostranog. Nigde gde se rat slavi kao uzvišeni stupanj bitisanja nema kritike besmislenog umiranja. Istorija je zapisana sudbina, umiranje je socijaldarvinistički osmišljeno hodom jačeg, rat je dostojanstvo, a mir je truli pacifizam.

4.

Šta je sa smrću u fašizmu? U osnovi fašističkog poimanja smrti jeste trovanje kvalitetne krvi. Krvna veza je metafora koju kroji naročito mobilna mašta. Krv je živa struja biološkog organizma, ali je i metafora neraskidive spone društvenog nadorganizma. Krvna zajednica je *corpus mysticum*, koji počiva na veri da u vena-ma pojedinca teče ista krv predaka i potomaka kao supstanca isto-

vetnosti i postojanosti. Krv je u fašizmu biološki nevidljivi nosilac rasne duše. Vera u mistični kvalitet krvi čini nas otpornim prema racionalnoj kritici. To je bilo vidljivo još u *laudatio funebris* 1921. Karlu Skorci (Scorza), poginulom komandantu skvadrista: „Sveto trojstvo je rođeno iz krvi, tvoje i naše. Krv sveta obnavlja božansku supstancu života nacije, hrani svoje ponovno rođenje i služi mističnoj vezi života i smrti. Mrtvi su smešteni u besmrtnom životu nacije“ (Reichardt 2009: 549). Na sahranama poginulih za domovinu ponos svladava melanholiju i žalost. Fašisti su pali u svetoj bici *santa bataglia*. Nacističke svečanosti takođe su inscenirane kao liturgije smrti i ponovnog rođenja. Nemačka krv je simbol besmrtnosti i delotvorni kult, a život i smrt veže vera u spasenje nacije (Reichardt 2009: 553–554). U fašizmu se ideja o izuzetnoj krvi, koja je u osnovi bila aristokratska, povezuje s imperijalističkim državnim rasizmom, eugenikom i higijenskim naporom za čišćenje degenerisane krvi. Reč je o ideologizaciji biologije u kojoj je čista ljudska krv izmaštani mit, ali i metafora suvereniteta. Planska smrt, tj. iskorenjivanje nasledno inferiornih bastarda, bila je u službi eugenetske kontrole života. U osnovi spremnosti na smrt stajao je imperativ nadmoćne krvi.

O rasnoj duši izričito je pisao ideolog nacizma H. S. Čemberlen (Chamberlaine), a Hitler je uvek upozoravao na opasnost od ukrštanja rasa. Mešanje krvi je bolest ili trovanje, koje mističnom telu preči smrću. Život, to je narod, a smrt je, kako je isticao Hitler, mešanje krvi, tj. narušavanje gvozdene logike prirode (Berghoff 1997: 127). Na sličan način i F. Tuđman govorio je da je srećan što mu žena nije Srпкиnja ni Jevrejka. Politički kolektivi kao delatni subjekti različito su viđeni u rasističkom nacizmu, s jedne, i u klasnom boljševizmu, s druge strane, pa je i smrt pojedinaca, koji su u oba slučaja podvrgnuti kolektivu, različito simbolički predstavljana. Ni doslovno ni metaforično, nije trovanje krvi isto što i nestanak klasne svesti. Ni realna ni simbolička transcendencija života pojedinca nije nikako istovetna kod fašizma i nacizma uprkos tome što je kolektiv svuda nadmoćan. Maštovita spona kolektiva je različita, pa su i uzroci streljanja neprijatelja drugačiji. Kod fašizma neistovrsni se ne mogu prevaspitati ni promeniti (ali ni kod etnokratskog liberalizma), kod komunista mogu. Antitotalitarni tanatolozi ne vide da je to pitanje života i smrti. U fašizmu su fantazije o smrti i o onostranom vezane

za trajnost i za izdržljivost tela nacije, pa je i pojedinac nešto samo kao deo nacije, neraskidive krvne spona predaka i potomaka. U socijalizmu je klasni internacionalizam bio univerzalnija analogna spona nadmoćnog kolektiva.

Međutim, epohalna svest se menja. Danas žrtva za radničke interese privlači manje pažnje nego život položen na oltar nacije. U hrvatskom panteonu palih, heroji Domovinskog rata su bez konkurencije. Jugokomunisti ne samo što nisu heroji nego su i sinonim izdajnika. Važno je, dakle, uočiti da herojska smrt postoji samo tamo gde postoji kolektiv koji će je priznati. U protivnom, i najhrabrija verzija otpora zlu jeste efemerna. Od Francuske revolucije javlja se nacija, a potom i klasa kao grupni okvir herojske smrti. Nacionalni kolektiv traži i poštuje smrt heroja. Potencijalni heroj može biti i običan vojnik, plaćeni najamnik, dobrovoljac i vojni obveznik, za razliku od srednjeg veka, kada je junak bio samo elitistički shvaćeni vitez. Patriota ne gine za postojeći poredak nego za nacionalnu budućnost. Junak koji se žrtvuje ostaje junak sve dok postoji nacionalna zajednica. Smrt za domovinu je čast jer oplemenjuje dušu. Premda se svaka otadžbina hrani herojskom smrću, supstanca patriotizma je različita: konfesionalna, klasna, nacionalna, rasna, demokratska itd. Što je izrazitija spremnost za umiranje za otadžbinu, to je snažnija životna snaga vitalno nadmoćnog kolektiva (Berghoff 1997: 150). Svi priznati heroji brane kolektiv od smrti, ali je priroda kolektiva različita. Otuda je i postmortalni život heroja različitog kvaliteta i hilijastičkog potencijala. Smrt za naciju, veru i rasu osigurava iracionalni prostor onostranog, poginuli za klasu i kulturu ne mogu na to računati. Pali heroji jesu najzaslužniji za dalji život kolektiva. Zauzvrat, kolektivi traže poistovećivanje s herojem i ulivaju njegovoj smrti naročiti dignitet. Herojsku smrt slave i poražene grupe gde je poginuli heroj (knez Lazar, Zrinjski) simbol besmrtno snage kolektiva, zalog obnove, vaskrsa. A heroj pobjednik jeste simbol uspešnog svladavanja smrti, nepovredivosti i nadmoći kolektiva.

5.

Da bi osobenost viđenja smrti kod levice bila jasnija, treba na kraju dodati da leвица ne gleda na smrt i na umiranje kao na nepromenljive tragične prirodne datosti nego kao na nepravedne društve-

ne ustanove koje se mogu menjati. Često navođena misao francuskog rimokatoličkog filozofa Mišela de Montinja (Montaigne) iz 16. veka da filozofirati znači učiti se umiranju, stoji u tradiciji hrišćanskog podučavanja o trpljenju kao ključu spasenja. Nasuprot ovom melanholičnom uputstvu, levica tvrdi da je pitanje o smrti, u stvari, pitanje kako mi uistinu živimo. Ne manje odlučno levica odbacuje tvrdnju da je smrt pravedna i nepotkupljiva samo zato što nas sve pogađa. Jer, ako je ova tvrdnja tačna, onda su ovozemaljske nejednakosti prolazne i nevažne. Ali nisu. Levica je uvek naglašavala da su smrt i umiranje nerazdvojivo povezani sa uslovima življenja. Društvene organizacije vladajućih ideološki uobličavaju strah od smrti i tumače je kao sakrosantnu nužnost. Prirodna činjenica smrti na taj način postaje društvena ustanova, pisao je H. Markuze (Marcuse). Otuda nijedna vlast nije dovoljno uspešna bez pretnje smrću i bez priznatog prava na raspodelu smrti. Smrtna kazna, tj. smrt u prisustvu vlasti, jeste goli izraz ovog monopola. Nijedna vlast nije savršena ako smrt nije tako institucionalizovana da je prihvaćena kao *factum brutum*, tj. kao opravdana i kao opravdanje (Markuze, cit. prema Grubeck 2008: 122–123). Zato Markuze zaključuje da čovek treba da pojmi smrt pre svega kao tehničku granicu vlastite slobode, a njeno prevazilaženje treba da bude cilj pojedinačnih i društvenih napora. U suprotnom, manje ili više melanholično se složiti sa smrću znači složiti se sa gospodarem nad smrću: državom, prirodom ili bogom. I Adorno (Adorno) je pisao da se ideja utopije ne može zamisliti bez vizije slobodnog života lišenog nadmoći smrti. Tek prevazilaženje smrti kao metafizički i kao medicinski zadatak menja viziju života.

Pomenuta antimontenjevaska gledanja možda najjasnije markiraju odnos levice prema smrti. Naime, iako je nemoguće zamisliti fizičko prevazilaženje smrti, projekt prosvetiteljstva bio je da čoveka liši tog najvećeg straha. Naravno, ne kroz religiju, niti kroz poistovećivanje s herojskim ubijanjem u ime nacije i krvi, nego ukidanjem mogućnosti da se smrću manipuliše zarad gospodarenja. Premda je prosečni život sve duži, verovatno je smrt nemoguće tehnički svladati. Ali i uspeti u tome bio bi krah, jer, kako je upozorio Sartre (Sartre), tek kroz smrt ljudi postaju svesni vlastite individualnosti. Kada čovek umre i kada postane nezamenljiv, tek onda spoznajemo njegovu osobenost. Ideološkokritički gledano, smrt postaje

problem tek onda kada uviđamo da nemamo više vremena da ostvarimo ono što želimo zato što moramo da činimo ono što traže vladajućim sistemima vlasti. Jer, kada bismo slobodno raspolagali svojim vremenom, ne bi nam bila potrebna večnost (Somost 2009, internet). Dakle, smrt se mora osloboditi, a upravo je to danas nemoguće. Zašto? Zato što režim u službi kapitala sprečava slobodno ophođenje sa smrću. Izgraditi fundamentalno drugačiji odnos prema smrti znači ne videti u smrti ništa strašno zato što sama složenost sveta, a ne smrt po sebi, u startu isključuje mnoge neproživljene mogućnosti. Kada bi ovako viđeni kraj života bio samo ustupak prirodi, a ne i monopolima u društvu koji siromašnima uzurpiraju mnoštvo mogućnosti, onda bi smrt bila manje uzurpatorska. Štaviše, kao deo života, mogla bi ponovo biti uneta u život. To je smisao Markuzeove poruke da tek onda kada se život oslobodi, može se i smrt osloboditi. To, dalje, znači da se svako emancipatorsko suočavanje sa smrću i umiranjem mora osloniti na utopijsku viziju društva. Koliko god bili kritični, realisti ne dosežu do ovih zahteva. Potrebna je nada utemeljena na konkretnoj utopiji u smislu K. Kosika (Kosik) i E. Bloha (Bloch). Uvek treba imati na umu da kada neko pored mene umire u nedostojnim uslovima, umire u uslovima koji i meni prete (Somost 2009, internet). Ako se na to ne osvrćemo, onda živimo kao da niko neće umreti. A izgleda da je baš tako jer danas ima mnogo rasprava oko suštine smrti, ali se manje pisalo o uslovima umiranja. Preciznije rečeno, nema razvijenog javnog kritičkog suočavanja sa uslovima koji ubrzavaju umiranje. Otuda je nužna kritika vladajućeg diskursa o smrti i o umiranju. Odnos prema smrti ne treba da bude melanholija, nego suočavanje s njom treba da bude deo emancipatorske prakse. Kritika antitotalitarne neoliberalne tanatologije deo je istog nastojanja.

Literatura

- Berghoff Petter (1997), *Der Tod des politischen Kollektivs: politische Religion und das Sterben und Toten für Volk, Nation und Rasse*, Berlin, Akademie Verlag.
- Courtois, Stephane, u.a. (1999), *Das Schwarzbuch des Kommunismus – Unterdrückung, Verbrechen und Terror* (prevod s francuskog), 2. Auflage, Piper, München (1. izd. 1997)

- Courtois 1999: „*Warum?*“, in Courtois, S. u. a., *Das Schwarzbuch des Kommunismus*: 795–825.
- Dietzsch, Steffen (1998) (*Hirn*) *Tote auf Urlaub – Eine Kriminalgeschichte des Kommunismus*, Zeno, Heft 20: 84–94.
- Fire, Fransoa (1996), *Prošlost jedne iluzije – komunizam u dvadesetom veku* (prevod s francuskog), Beograd: Paideia.
- German reich Historie III* (internet), http://www.german-reich.de/german_reich_historie_III.htm; posećeno januara 2012.
- Grubeck, Gerhard (2008), *Der Tod – ein ungelöstes Problem des Menschen*, Hamburg, Diplomica Verlag.
- Laarz, Diana (2011), *Akte Romanow geschlossen. Die Untersuchung zur Ermordung der Zarenfamilie wurde eingestellt*, Moskauer Deutsche Zeitung 6.
- Kuljić, T. (2002), *Prevladavanje prošlosti – Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Müller-Funk, Wolfgang (2004), *Tod den Feinden der Revolution – Die Linke und der Tod*, Eurozine 2004–12–16. (internet) <http://www.eurozine.com/articles/> posećeno januara 2012.
- Reichardt, Sven (2009), *Faschistische Kampfbünde – Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadrismus und in der deutschen SA*, Köln, Böhlau.
- Somost (2009), „16 Thesen zum Scheitern der Linken am Tod – Mehr Fragen als Antworten und einige Widersprüche“, *Arranca* 40 (internet) <http://arranca.org/ausgabe/40/16-thesen-zum-scheitern-der-linken-am-tod>, posećeno januara 2012.

Primljeno: 15. decembar 2011.

Prihvaćeno: 15. januar 2012.

Todor Kuljić

DIE LINKE UND DIE RECHTE TODESAUFFASSUNG:
ZUR KRITIK EINER ANTITOTALITÄREN THANATOLOGIE

Zusammenfassung

Hier sind die tiefere Schichten in der *Todesauffassung bei der Ideologien der Linke und der Rechte untersucht und die Frage nach ihren antitotalitären Gleichsetzung in punkto Betrachtung gestellt. Zu diesem Zweck werden verschiedene Opfersauffassungen und verschiedene Heilshoffnungen, aber auch verschiedene Ideolosierungen des Todes im Faschismus und Sozialismus gelegt, verglichen und in einen breiteren Kontext gestellt. Daraus folgt der starke Kluft zwischen linken und rechten Auffassung von normalen Lebensumständen. Die Herrschaft (nicht der Gott) formiert und auf ideologische Weise nützt Angst vom Tod. Für die kritische Theorie ist die Gegenüberstellung von Leben und Tod ein Teil von emanzipatorische Praxis und Kapitalismuskritik. Die dargelegte Kritik der neoliberalen Thanatologie ist ein Teil von dieser Absicht.*

Schlagworte: der Faschismus, die Linke, die Rechte, die Erlösung, der Jenseitszustand.